

منافع یکجانشینی در شهر

سیدمحمد بهشتی
پژوهشگر و معمار

قبل از دهه ۱۳۴۰، عمر سکونت - به معنای اصیل کلمه که با آرام و قرار گرفتن مترادف است - در یک مکان از شهر تهران، بسیار طولانی‌تر از پس از آن بود. یعنی خانواده‌ها چند نسل در یک محله می‌زیستند. حتی در یک عرصه زندگی می‌کردند. حال آنکه هر چه از دهه ۱۳۴۰ می‌گذرد، عمر سکونت هم کوتاه‌تر می‌شود؛ تا جایی که امروزه متوسط دوره اقامت در یک واحد مسکونی به حدود ۵ سال رسیده است. طبق برآوردهای وزارت راه و شهرسازی در سال ۱۳۹۵ سالانه ۸۰۰ هزار نفر تهران را ترک می‌کنند و هم‌زمان ۸۰۰ هزار نفر به جمعیت تهران افزوده می‌شوند. ضمن آنکه با تغییر داده و جایه‌جای می‌شوند. با این حساب در مجموع ۳ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر از جمعیت حدود هشت و نیم میلیون نفری تهران، یعنی ۴۲ درصد به شهر نقل مکان می‌کنند. اما کوتاه شدن عمر سکونت چه عوارضی دارد؟ یکی از مهم‌ترین پیامدها آن است که عمر ساختمان‌ها هم کوتاه می‌شود. قبل از دهه ۱۳۴۰، اعیان یک عرصه به‌خودی‌خود ارزشی نداشتند و ساختمان‌ها برای عمری طولانی‌تر از عمر ساکنان و به‌منظور سکونت چند نسل بنا می‌شد. در حالی که امروزه عمر این‌ها حتی از طول عمر یک فرد هم کمتر است.

پدیده خاله‌پدوشی هزینه سنگینی به شهر وارد می‌سازد. پس طبیعی است که جامعه تحمل تلاطم آن را نداشته و شروع به ترمیم این رنج کند. چنان‌که در تهران امروز معدود نقاطی در این زمینه پیشترند که یکی از آنها را می‌توان اکباتان یا شهرک غرب دانست. در آن شهرک تعداد پنگاه‌های معاملات املاک معدود است زیرا اغلب واحدها میان اهالی معامله می‌شود و خانواده‌ها علاقه دارند که فرزندانشان نیز پس از تشکیل خانواده در همان محدوده سکونت بگزینند. امروز می‌توان از اهل اکباتان به مثابه یک جامعه شهری که در یک کلان محله ساکنند، سخن گفت؛ گویی هر بلوک یک محله و هر ورودی یک برزن و هر طبقه یک کوی شده است که در آن تعدادی خانواده آشنا با مناسباتی معاصر اما مشابه با کوی و برزن‌های سابق می‌نشینند. به‌طور خودکار عمر ساختمان‌ها از عمر ساکنان بیشتر شده و به همین دلیل پدیده خانه‌پدوشی در اکباتان مهار شد.

سایه روشن طهران روی بوم‌های رنگی

وقتی هنوز خبری از دوربین عکاسی نبود، نقاشان شمایل طهران قدیم را ثبت می‌کردند

بیش از ورود دوربین عکاسی، این نقاشان بودند که سهم بسزایی در ثبت تصاویر طهران قدیم داشتند. آنها روی بوم نقاشی معماری، نحوه پوشش مردم، کسب‌وکارهای رایج و حتی آداب و رسوم ساکنان طهران قدیم را ثبت کردند. در ادامه، به نئی چند از نقاشان برجسته ایرانی و خارجی که در آثار خود طهران قدیم را پیش از ورود دوربین عکاسی روایت کرده‌اند به همراه یک اثرشان اشاره کرده‌ایم.

نقاشی عمارت‌های باشکوه

نام: محمود خان ملک الشعرا، منقش به محمود صبا
سال: ۱۲۷۲ تا ۱۳۰۱ شمسی

اثر: نقاشی‌های ارزشمند محمود خان ملک الشعرا، شاعر و نقاش دوره ناصری، منبئی از رزمندگان برای بررسی وضعیت کاخ‌ها و بناهای برجسته طهران در عهد قجر به‌شمار می‌رود. محمود خان تاریخی و خیابان‌های طهران از جمله کاخ گلستان، شمس‌العماره، خیابان باب‌همايون و سردر الماسیه «به‌عنوان یکی از نخستین خیابان‌های طهران که سنگ‌فرش و آسفالت شد» و... را کشیده است. ۲۷ اثر از رزمندگان از این هنرمند قاجاری اکنون در کاخ گلستان نگهداری می‌شود

و در معرض دید عموم قرار دارد. محمود صبا در یکی از این نقاشی‌ها، عمارت عشرت آباد طهران را که به برادر دولتی شمس‌العماره شهرت دارد، همراه با ۳۰ خانه کوچک اطراف حوض که هر کدام خانه یکی از همسران ناصرالدین‌شاه بود، ثبت کرده است. او در تابلویی دیگر، نمایی متفاوت از کاخ گلستان را در سال ۱۲۴۴ شمسی روی بوم آورده است. در این نقاشی، منظره از تقاطع پیرف شمال طهران از پشت‌بام کاخ گلستان دیده می‌شود.

نخستین عکس هوایی طهران

نام عکاس: هیتل هولتسر
سال: ۱۳۰۳ شمسی

میتل هولتسر در آستانه سرنگونی سلطنت قاجار به ایران آمد. او از طرف شرکت هواپیمایی «یونکرز» مأموریت یافت تا خطوط هواپیمایی ایران را در دوره قاجار بررسی کند. هولتسر از تهران فیلم و عکس گرفت و از معروف‌ترین عکس‌هایی که از فراز طهران تهیه کرد، عکسی است که از میدان مشق گرفته است. از عکس‌هایی که او از طهران گرفته است به‌عنوان نخستین عکس‌های هوایی طهران نام برده می‌شود. در بخشی از کتاب خاطرات «سفر به ایران» که هولتسر آن را نوشته است آمده: «هر تاز واردی در برابر فرهنگ متنوع ایرانی شگفت‌زده می‌شود. فراوانی و تنوع این فرهنگ غنی هر مشاهده‌گری را مسحور خود می‌کند.»

زیبایی حیرت‌انگیز حصار صفوی

نام: اورن فلاندن - ۱۲۲۳ تا ۱۳۰۶ شمسی

اثر: اورن فلاندن، نقاش، معمار و شرق‌شناس فرانسوی، نقاشی‌های ارزشمندی از طهران به تصویر کشیده است. فلاندن که سال ۱۲۱۹ شمسی از سوی فرهنگستان هنرهای فرانسه برای نقاشی و ثبت اطلاعات آثار باستانی و تمدنی ایران به‌خاورمیانه اعزام شد، به بسیاری از شهرهای تاریخی کشور سفر کرد. او در دوران حکومت محمدشاه قاجار وارد طهران شد و از آنجا که پیش از سفر او به ایران هماهنگی‌های لازم برای بازدید او از آثار تاریخی انجام شده بود توانست نقاشی‌های ارزشمندی از نقاط مختلف ثبت کند. یکی از نقاشی‌های ارزشمند او از طهران در دورانی که خبری از دوربین عکاسی نبود، نقاشی حصار صفوی و دروازه شمیران است. این حصار سال ۹۲۲ شمسی و در دوران شاه‌طهماسب صفوی با ۱۱۴ تارو و ۴ دروازه اطراف طهران کشیده شد تا این روستای کوچک را از گزند حملات مهاجمان در امان نگاهدارد. فلاندن ۲ نقاشی دیگر نیز از باروت‌خانه طهران و میدان شاه یا همان میدان سلطنتی یا میدان ارگ کتونی کشید.

نخستین عکس‌های رنگی طهران

نام: لوئیجی مونتاپونه
سال: ده ۱۲۴۰ شمسی

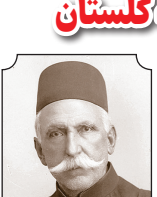

لوئیجی مونتاپونه در دوران ناصرالدین‌شاه قاجار نزد یک به ۴ سال در ایران زندگی کرد. مهم‌ترین عکس‌های طهران و پرتو‌هایی از مردم کوچه و بازار را باید در آثار او دید. آلبوم «خاطرات سفر به ایران» مجموعه‌ای بی‌ظنیر از عکس‌هایی است که این عکاس ایتالیایی ثبت کرده است. عکس‌هایی از تخت مرمر، سرپازان گارد شاه در نیاوران، تجریش و امامزاده صالح، کاخ سلطنتی و بسیاری از دروازه‌ها و عمارت‌های قدیمی طهران را ثبت کرد. این عکاس ایتالیایی تعدادی از عکس‌های خود را با دست‌رنگ کرده بود که در نوع خود ابتکار تازه‌ای به‌شمار می‌رفت.

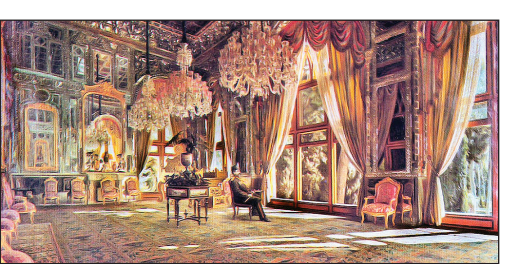

از تالار آینه تا حوضخانه گلستان

نام: محمد عثمانی، منقش به کمال الملک
سال: ۱۲۹۱ تا ۱۳۰۶ شمسی

اثر: تابلوهای نقاشی کمال‌الملک، نقاش شهیر دوران قاجار، به‌عنوان یکی دیگر از منابع ارزشمند هنری روایتگر طهران قدیم است. در میان تابلوهای متعدد کمال‌الملک، نقاشی «تالار آینه» کاخ گلستان یکی از معروف‌ترین آثاری است که وضعیت این کاخ تاریخی را - ۱۰ سال پس از ساخت آن نشان می‌دهد. کمال‌الملک برای خلق این اثر هنری و سایه‌روشن‌های استنادانه آن حدود ۷ سال زمان گذاشت. تابلوی حوضخانه عمارت گلستان نیز دیگر نقاشی معروف کمال‌الملک است که اکنون در کاخ گلستان نگهداری می‌شود. این هنرمند برجسته، علاوه بر ثبت پرتو‌هایی از رجال سیاسی برجسته و معماری و بناهای تاریخی دوران قاجار، نقاشی دیگری دارد که وضعیت محله‌های امروزی شمال طهران را در دوران قاجار نشان می‌دهد. در این نقاشی، نام‌تمام که در موزه ملک نگهداری می‌شود، قلعه‌های پیرف شمال طهران با منظره‌ای از یک خانه‌باغ وسیع در دل باغ‌ها و مزارع آبادی‌های شمیران به تصویر کشیده شده و خبری از وضعیت کنونی محله‌های شمال شهر نیست.

مدیر نخستین عکاسخانه طهران

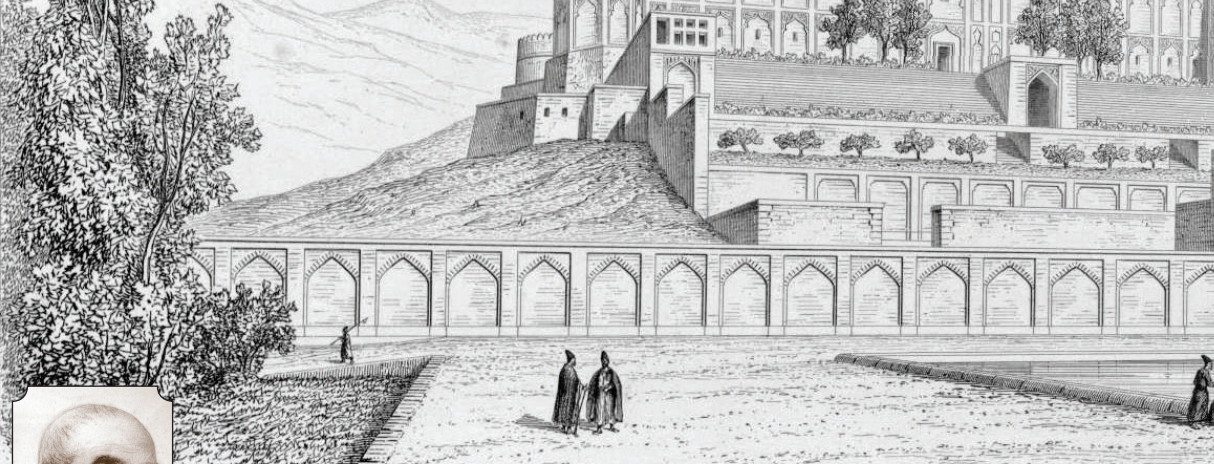
نام: آقارضا عکاس باشی
سال: ۱۲۴۳ شمسی

آقا رضانخدا اقبال‌السلطنه که بعدها به آقا رضا عکاس باشی معروف شد، نخستین عکاس ایرانی حرفه‌ای و فعال دربار ناصرالدین‌شاه بود که اجازه داشت از مکان‌های مذهبی عکس بگیرد. او را باید نخستین عکاس حرفه‌ای پرتو‌ها را نامید. او به دستور ناصرالدین‌شاه نخستین عکاسخانه را در کاخ گلستان طهران تأسیس کرد. این عکاسخانه تحت نظر او به امور فنی و هنری عکاسی در دوره قاجار اختصاص یافت. سبک عکاسی پرتو‌ها را تالیستی مستند اجتماعی بود که حرفه‌ها و طبقات مختلف اجتماعی را نشان می‌داد. کارگران، باغداران، شخصیت‌های درباری، پهلوانان زورخانه و پرتو‌هایی از مردم کوچه و بازار در آثار او جایگاه ویژه دارد.

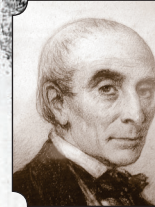

قصر قاجار؛ محل تلاقی جاده قدیم شمیران و عباس‌آباد

کشیده است. در میان نقاشی‌های گوست، نقاشی او از برخی بناهای ازین‌رفته طهران، اهمیت بسیار زیادی دارد. نقاشی قصر قاجار که روایتگر معماری بناهای تاریخی در دوران محمدشاه قاجار است، یادگاری مصور از این بنا به‌شمار می‌رود. گوست در سفری که به ری داشت، نمایی از برج تاریخی فطعل، بزرگ‌ترین ساعت آفتابی جهان را که قدمش به دوران سلجوقیان می‌رسد نیز به تصویر کشیده است. این تصویر وضعیت برج ۹۰۰ ساله فطعل را حدود ۱۸۰ سال پیش نشان می‌دهد.

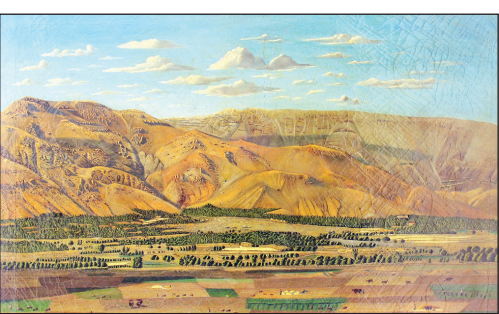
پاسکال گوست
سال: ۱۶۰۱ تا ۱۲۹۶ شمسی

شمیران در یک قاب تاریخی

نام: مهدی التحسینی مستوفی
اواخر دوران قاجار

اثر: نه از خیابان ولیعصر (عج) خبری است و نه از انبوه بزرگراه‌ها. خودورها، برچ‌ها و آ پارتمان‌های شمال طهران، این تابلوی نقاشی ارزشمند که در کاخ صاحبقرانیه نیاوران نگهداری می‌شود، نمایی از محله‌های امروزی شمال شهر را ثبت کرده است؛ آن هم زمانی که تنها چند سالی از ورود دوربین عکاسی به ایران می‌گذشت و دسترسی به دوربین عکاسی و ثبت عکس از مناطق مختلف پایتخت کار ساده‌ای نبود. مهدی التحسینی مستوفی اما در این نقاشی برگی از تاریخ آبادی‌های شمیران را روایت کرده است. در این برهه تاریخی محله‌های گنبدی شمال طهران، آبادی‌های خوش‌آب‌وهوایی هستند با مزارع وسیع گنبد و جو و باغ‌های دل‌انگیز که تا دامنه از تقاطع البرز امتداد دارند. این نقاشی، علاوه بر اینکه وضعیت آبادی‌های شمیران را در سال ۱۲۷۰ شمسی نشان می‌دهد، اشاره‌ای هم به شغل اغلب ساکنان این محدوده دارد که در آن دوران با کشاورزی و دامداری روزگار می‌گذراندند.

معرفی تاریخ و فرهنگ طهران، بی‌تردید سبب افزایش حس تعلق خاطر ساکنان به شهری خواهد شد که در آن زندگی می‌کنند. علاوه بر آن می‌توان همانند برخی شهرهای مهم تاریخی دنیا، بروشورهایی تهیه کرد و در اختیار مسافران قرار داد که از شهرهای مختلف ایران یا کشورهای دیگر وارد طهران می‌شوند. مسافران با خواندن این اطلاعات، شناختی از شهر طهران پیدا می‌کنند و این موضوع می‌تواند رونق گردشگری را به‌دنبال داشته باشد.

در کنار همه زیبایی‌های طهران، موضوع دیگری که نباید از آن غافل شد آسیب‌هایی است که در طهران وجود دارد و چهره پایتخت را مخدوش کرده است. آسیب‌های زیست‌محیطی، پسماند، کودکان کار، آلودگی صوتی، هوا و ترافیک و... از معضلات این شهر است. بنابراین اگر ما درباره طهران صحبت می‌کنیم باید طهران را با همه این موارد و به‌طور جامع نگاه کرد. متأسفانه در طهران مرکزی نداریم که همه این موارد را به‌صورت جامع بررسی کند و برای آن راهکار ارائه دهد. در شهری به این بزرگی با جمعیتی حدود ۱۰ میلیون که رو به افزایش است، حتماً باید مدیریت جامعی تشکیل شود که به‌صورت متمرکز برای ارتقای کیفیت زندگی برنامه‌ریزی کند. و البته این برنامه‌ریزی و پژوهش نباید به‌صورت مقطعی و برای دوره‌های کوتاه باشد. ضرورت دارد در طهران گروهی از مشاوران، پژوهشگران، فعالان حوزه اجتماعی و کارشناسان شهری تشکیل شود که این مشکلات را بررسی و ریشه‌یابی کنند. بدیهی است طراحی و برنامه‌ریزی در جهت حل مشکلات در کنار اجرای برنامه‌های فرهنگی برای معرفی طهران، می‌تواند در ارتقای فرهنگ و شهر طهران مؤثر باشد.

خلأهای پژوهش درباره طهران

داریوش شهبازی
تهران‌شناس

توجه به طهران، این کهن پایتخت کشور از چند جنبه اهمیت دارد. برای معرفی بیشتر طهران، بزرگداشت پیشکسوتان که در قید حیات نیستند، معرفی بناهای تاریخی و هویت محله‌ها و... از نکات حائز اهمیت است که باید با اجرای برنامه‌های مختلف فرهنگی و هنری به آن پرداخته شود. اما مهم‌ترین موارد تکیه و تمرکز بر پژوهش است و به‌منظر می‌رسد در این موضوع خلأهای بسیاری وجود دارد و انتظار که باید به پژوهش در همه ابعاد و به‌ویژه در حوزه تاریخ و جغرافیای طهران اهمیت داده نشده است. هدف اصلی از پژوهش توسط طهران‌شناسان این است که به شناخت بیشتر از شهر رسید. این شناخت موجب پیوند بیشتر ساکنان شهر با طهران خواهد شد. طهران شهری است با اینیه تاریخی و حفاظت از این بناهای تاریخی اهمیت دارد اما بسیاری از این بناهای تاریخی حتی برای ساکنان طهران ناشناخته است.

معرفی تاریخ و فرهنگ طهران، بی‌تردید سبب افزایش حس تعلق خاطر ساکنان به شهری خواهد شد که در آن زندگی می‌کنند. علاوه بر آن می‌توان همانند برخی شهرهای مهم تاریخی دنیا، بروشورهایی تهیه کرد و در اختیار مسافران قرار داد که از شهرهای مختلف ایران یا کشورهای دیگر وارد طهران می‌شوند. مسافران با خواندن این اطلاعات، شناختی از شهر طهران پیدا می‌کنند و این موضوع می‌تواند رونق گردشگری را به‌دنبال داشته باشد.

در کنار همه زیبایی‌های طهران، موضوع دیگری که نباید از آن غافل شد آسیب‌هایی است که در طهران وجود دارد و چهره پایتخت را مخدوش کرده است. آسیب‌های زیست‌محیطی، پسماند، کودکان کار، آلودگی صوتی، هوا و ترافیک و... از معضلات این شهر است. بنابراین اگر ما درباره طهران صحبت می‌کنیم باید طهران را با همه این موارد و به‌طور جامع نگاه کرد. متأسفانه در طهران مرکزی نداریم که همه این موارد را به‌صورت جامع بررسی کند و برای آن راهکار ارائه دهد. در شهری به این بزرگی با جمعیتی حدود ۱۰ میلیون که رو به افزایش است، حتماً باید مدیریت جامعی تشکیل شود که به‌صورت متمرکز برای ارتقای کیفیت زندگی برنامه‌ریزی کند. و البته این برنامه‌ریزی و پژوهش نباید به‌صورت مقطعی و برای دوره‌های کوتاه باشد. ضرورت دارد در طهران گروهی از مشاوران، پژوهشگران، فعالان حوزه اجتماعی و کارشناسان شهری تشکیل شود که این مشکلات را بررسی و ریشه‌یابی کنند. بدیهی است طراحی و برنامه‌ریزی در جهت حل مشکلات در کنار اجرای برنامه‌های فرهنگی برای معرفی طهران، می‌تواند در ارتقای فرهنگ و شهر طهران مؤثر باشد.

